

۹۴۳۴۹

وزارت اطلاعات و آمار عالی ایران
تیمسار تهران

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

۱۳۸۱ / ۱۰ / ۲

موضوع :

جهانی شدن اقتصاد و استراتژی های توسعه در

کشورهای جهان سوم

(مطالعه موردی ایران بعد از انقلاب)

نگارش :

محسن نصر اصفهانی

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر احمد ساعی

استاد مشاور :

جناب آقای دکتر یوسف مولائی

استاد داور :

جناب آقای دکتر محمد شیرخانی

رساله برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته روابط بین الملل

شهر یورماه ۱۳۸۰

۲۴۲۴۹

فرم ارزیابی پایان نامه کارشناسی ارشد

دانشکده: حقوق و علوم سیاسی گروه: روابط بین الملل

در چارچوب ارزیابی مرحله تحقیقاتی مقطع کارشناسی ارشد دانشجویان دانشگاه تهران

آقای: محسن نصرافهانی به شماره دانشجویی: ۲۱۰۲۷۷۰۱۷ در رشته: روابط بین الملل

گرایش: روابط بین الملل پایان نامه خود به ارزش: ۴ واحد راکه در نیمسال اول سال تحصیلی: ۷۸-۷۹-۲
اخذ و ثبت نام نموده بود، تحت عنوان: "جهانی شدن اقتصاد و استراتژیهای توسعه"

داور

به سرپرستی (استاد راهنما): دکتر ساعی استاد مشاور: دکتر مولایی استاد مشاور دوم (حسب مورد): دکتر شیرخانی
در تاریخ: ۸۰/۷/۴ در حضور هیأت داوران به شرح ذیل با (موفقیت / عدم موفقیت / اصلاحاتی) دفاع نمود.

اسامی هیأت داوران	مرتبۀ علمی	محل اشتغال	امضاء
۱- استاد راهنما: دکتر احمد ساعی	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲- استاد مشاور: دکتر یوسف مولایی	استادیار	" "	
۳- استاد داور: دکتر محمد شیرخانی	استادیار	" "	
۴- استاد داور:			
۵- استاد مشاور دوم			

به عدد	به حروف
۱۸۱۵	هجده و یک

نمره نهایی هیأت داوران:

ملاحظات:

تذکر: نیازی به درج نمره جداگانه هریک از داوران نبوده و فقط نمره مورد توافق هیأت داوران (متوسط) اعلام می شود.

سرپرست تحصیلات تکمیلی دانشکده

با سلام، نظر به اعلام نمره نهایی فوق الذکر از جانب هیأت داوران خواهشمند است نسبت به انجام امور فراغت از تحصیل دانشجوی یاد شده برابر ضوابط و مقررات اقدام مقتضی مبذول فرمائید.

نام و نام خانوادگی مدیر گروه: دکتر یوسف مولایی امضاء و تاریخ:

توجه مهم: کلیه نوشته ها به استثناء نمره هیأت داوران و مطالب بند ملاحظات قبل از دفاع باید با ماشین تایپ گردد.

تذکر: این فرم به دفتر تحصیلات تکمیلی دانشکده ارسال و تصویر آن در گروه مربوط نگهداری می شود.

تقدیم به
پدر و مادرم
اسوه های صبر و پایداری
و

تقدیم به
کلیه کسانی که در راه اعتلاء و توسعه ایران اسلامی تلاش می کنند

و تقدیم به
روح استاد گرانقدرمان
شادروان دکتر داریوش اخوان زنجانی

به نام خدا

تقدیر و تشکر

«هن لم یشکر المخلوق، لم یشکر الخالق»

خدای را حمد و سپاس که به بنده حقیر توفیق نگارش این اثر کوچک را عطا فرمود. بر خود لازم می‌دانم از استاد راهنمای مهربان و ارجمندم، جناب آقای دکتر احمد ساعی که در تهیه این پایان نامه مرا یاری نمودند و نیز از استاد مشاور گرامی ام جناب آقای دکتر یوسف مولائی به جهت عنایتی که نسبت به بنده در تهیه این تحقیق داشته تشکر و سپاسگزاری کنم. و نیز لازم می‌دانم از استاد فقید و گرانقدرم شادروان دکتر داریوش اخوان زنجانی که از اشارت‌های عالمانه ایشان بهره‌های فراوان بردم تشکر و قدردانی کنم از خداوند متعال علو درجات را برای ایشان خواستارم، روحش شاد و یادش گرامی باد، در خاتمه، جای دارد از سایر اساتید محترم از جمله استاد گرامی و دلسوزم، جناب آقای دکتر قاسم افتخاری، که بخصوص در تهیه طرح مقدماتی این پژوهش مرا یاری نمودند و همچنین استاد داور گرامی ام جناب آقای دکتر محمد شیرخانی صمیمانه تقدیر نمایم و همچنین از دوست عزیزم محمود سعادت که در تهیه این تحقیق مرا کمک نمودند تشکر می‌نمایم.

رسیدن به رشد و توسعه اقتصادی همواره یکی از اهداف بسیار مهم برای کلیه کشورهای جهان تا به امروز بوده است کشورهای مختلف جهان برای نیل به این مقصود راهها و مسیرهای مختلفی را پیموده اند. همین امر مشخص می کند که مدل یا استراتژی واحد توسعه که برای تمام کشورها و در هر زمانی مناسب باشد وجود ندارد. بهبود رفاه اقتصادی، دقیقاً به انطباق یا ترکیب سه عامل یعنی ویژگیهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی کشور مورد نظر، فرصت ها و محدودیت هایی که اقتصاد و سیاست بین المللی ایجاد می کند و سیاست یا استراتژی که گروه حاکم اتخاذ می کند وابسته است. بنظر می رسد که تحولات چند دهه اخیر و تغییر و تحولات ساختاری در اقتصاد سیاسی بین المللی که تحت عنوان جهانی شدن از آن نام برده می شود نقش و تأثیر عامل دوم یعنی فرصتها و محدودیت هایی که اقتصاد بین المللی ایجاد جهانسرای می کند را به مراتب پررنگ تر و بیشتر کرده است. این مساله مدعی است که جهانی شدن اقتصاد موجب عدم کارایی استراتژیهای توسعه درورنگرا و تأکید و پیروی از این استراتژیها موجب عدم دستیابی برخی از کشورها به جایگاه مناسبی در اقتصاد جهانی شده است.

اگر شرایط محیطی در یک کشور مناسب باشد با نظمی خاص می تواند در پیشرفت فرآیند جهانی شدن نقش مهمی را ایفا کند. اما اگر شرایط برای گسترش فعالیتهای سرمایه داری مناسب نباشد کشور یا منطقه مزبور شدیداً تنبیه می شود. به این معنا که بازیگر اقتصادی از سرمایه، بازار جهانی، مدیریت و تکنولوژی پیشرفته محروم می شود و بر همین اساس می توانیم توسعه یا عدم توسعه کشورهای جهان سوم را توضیح دهیم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
یک	مقدمه.....
فصل اول: کلیات	
۲	مبحث اول: مفهوم جهانی شدن.....
۵	الف) نظرات و دیدگاههای مختلف در رابطه با جهانی شدن.....
۶	۱. واقع‌گرایی.....
۹	۲. لیبرالیسم.....
۱۰	۳. نظام جهانی.....
۱۵	ب) جهانی شدن، مدرنیته، و پسامدرنیته:.....
۱۹	ج) جهانی - محلی شدن.....
۲۲	د) موافقین و مخالفین جهانی شدن.....
۲۹	مبحث دوم: مراحل و نیروهای جهانی شدن اقتصاد.....
۳۲	الف) انقلاب صنعتی و ظهور و پیدایش یک اقتصاد جهانی.....
۳۳	ب) دروان صلح بریتانیایی تا جنگ جهانی اول.....
۳۵	ج) دوران بین دو جنگ جهانی.....
۳۷	د) دوران بعد از جنگ جهانی دوم.....
۴۰	ه) شیوه تولید فورديسم (تولید انبوه).....
۴۳	ی) فروپاشی نظام برتون وودز بعنوان نقطه عطف در فرآیند جهانی شدن اقتصاد.....
۴۷	نتیجه.....
۵۱	پی‌نویس فصل اول.....

فصل دوم: استراتژیهای توسعه در کشورهای جهان سوم

مبحث اول: استراتژیهای توسعه	۵۹
الف) استراتژی توسعه بخش کشاورزی	۶۰
ب) استراتژی صنایع سنگین	۶۱
ج) استراتژی جایگزینی واردات	۶۲
۱- نظرات اقتصاددانان مؤافق جایگزینی واردات	۶۳
۲- تجربه کشورهای جهان سوم	۶۵
د) استراتژی توسعه صادرات	۷۰
نتیجه	۷۶
مبحث دوم: تئوری وابستگی و عقب ماندگی کشورهای جهان سوم	۷۹
الف) نظریه وابستگی	۷۹
۱- تعریف وابستگی	۸۰
۲- توسعه توسعه نیافتگی	۸۲
۳- توسعه وابسته	۸۳
ب) صنعتی شدن کشورهای آسیای جنوب شرقی	۸۴
۱- تجربه مالزی	۸۵
۱-۱- جهت گیری برون نگر	۸۷
۲-۱- نقش دولت	۸۸
۳-۱- جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی	۸۹
نتیجه	۹۱
پی نویس فصل دوم	۹۳

فصل سوم: جهانی شدن اقتصاد و استراتژی توسعه درونگرا در ایران

- مبحث اول: ویژگیهای جدید اقتصاد جهانی..... ۹۸
- الف) رشد و گسترش بازارهای مالی و سرمایه..... ۹۹
- ب) انقلاب در تکنولوژی اطلاعات، ارتباطات و حمل و نقل..... ۱۰۱
- ج) ساماندهی جدید تولید..... ۱۰۴
- د) افزایش حجم تجارت بین الملل..... ۱۰۵
- ز) کاهش نقش دولت در فرآیند تصمیم گیری های اقتصادی..... ۱۰۹
- و) افزایش نقش نهادهای اقتصادی بین المللی..... ۱۱۱
- ۱- صندوق بین المللی پول (I.M.F.)..... ۱۱۱
- ۱-۱- اهداف صندوق..... ۱۱۲
- ۲- بانک بین المللی ترمیم و توسعه (T.B.R.D.)..... ۱۱۲
- ۱-۲- اهداف بانک..... ۱۱۲
- ۳- سازمان تجارت جهانی WTO..... ۱۱۳
- ۱-۳- مزایای عضویت در سازمان تجارت جهانی..... ۱۱۴
- ه) افزایش سرمایه گذاری مستقیم خارجی..... ۱۱۵
- ۱- علل تداوم روند سرمایه گذاری مستقیم خارجی در کشورهای در حال توسعه..... ۱۱۸
- ۱-۱- تغییر در مبنای اندیشه توسعه..... ۱۱۸
- ۲-۱- دگرگونی محیط بین المللی..... ۱۱۹
- ۳-۱- تجربه کشورهای تازه صنعتی شده..... ۱۲۰
- ۴-۱- جهانی شدن اقتصاد..... ۱۲۰

- ۵-۱- ضرورت‌های داخلی کشورهای در حال توسعه ۱۲۱
- ۲- اثرات سرریز سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ۱۲۱
- ۱-۲- انتقال دانش فنی ۱۲۱
- ۲-۲- بازارهای جدید ۱۲۲
- ۳-۲- انتقال دانش مدیریت ۱۲۲
- ۳- زمینه‌ها و شرایط جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ۱۲۲
- ۱-۳- ثبات سیاسی، اجتماعی ۱۲۳
- ۲-۳- عوامل اقتصادی ۱۲۳
- ۳-۳- عوامل فرهنگی ۱۲۳
- ۴-۳- شفافیت قوانین سرمایه‌گذاری ۱۲۴
- ۵-۳- تأسیسات زیربنایی ۱۲۴
- ی) (افزایش و رشد فعالیت شرکت‌های فراملی یا چندملیتی ۱۲۴
- مبحث دوم: انقلاب اسلامی ایران واکنشی در قبال جهانی شدن ۱۲۸
- الف) (ایران، سیستم جهانی و معضل استراتژیک ایران ۱۳۰
- ب) (اقتصاد ایران قبل و بعد از انقلاب ۱۳۳
- ۱- تسلط دولت بر اقتصاد ۱۳۶
- ۲- برنامه اول و دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸
- ۳- سیاست تعدیل اقتصادی در ایران ۱۳۹
- ۴- مروری بر تحولات بازرگانی خارجی بعد از انقلاب ۱۴۲
- ۱-۴- عدم عضویت در سازمان تجارت جهانی ۱۴۵

۲-۴- جایگاه ایران در حجم تجارت جهانی	۱۴۸
۵- میزان جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی در ایران.....	۱۵۱
۱-۵- تنش زدایی در سیاست خارجی راهی برای گسترش سرمایه گذاری خارجی	
	۱۵۶
۲-۵- موانع سرمایه گذاری مستقیم خارجی در ایران.....	۱۵۷
۶- جایگاه ایران در صنعت جهانگردی	۱۵۸
نتیجه	۱۶۰
پی نویس فصل سوم.....	۱۶۳
نتیجه گیری	۱۷۰
فهرست منابع	۱۷۶

مقدمه

رسیدن به رشد و توسعه اقتصادی همواره یکی از اهداف بسیار مهم برای کلیه کشورهای جهان تا به امروز بوده است. کشورهای مختلف جهان برای نیل به این مقصود راههای مختلفی را پیموده‌اند. در این میان کشورهای در حال توسعه یا جهان سوم بخاطر شرایط نامطلوب اقتصادی و سیاسی همواره تلاش خود را جهت پیمودن مراحل توسعه و رسیدن به رشد و رفاه عمومی مبذول داشته‌اند. بویژه بعد از جنگ جهانی دوم حضور گسترده کشورهای جهان سوم در صحنه روابط بین‌الملل عمدتاً متوجه دست‌یابی به مرزهای توسعه یافتگی بوده است. کشورهای جهانی سوم مسیرهای توسعه گوناگونی را دنبال کرده‌اند همین امر مشخص می‌کند که مدل یا استراتژی واحد توسعه که برای تمام کشورها و در هر زمانی مناسب باشد وجود ندارد. بهبود رفاه اقتصادی، دقیقاً به انطباق یا ترکیب سه عامل یعنی ویژگیهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی کشور مورد نظر، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی که اقتصاد سیاسی بین‌الملل ایجاد می‌کند و سیاست یا استراتژی که گروه حاکم اتخاذ می‌کند وابسته است.

بنظر می‌رسد که تحولات چند دهه اخیر و تغییر و تحولات ساختاری در اقتصاد سیاسی بین‌الملل که تحت عنوان جهانی شدن از آن نام برده می‌شود نقش و تأثیر عامل دوم یعنی فرصت‌ها و محدودیت‌هایی که اقتصاد جهانی ایجاد می‌کند را به مراتب پررنگ‌تر و بیشتر کرده است.

با آغاز دهه ۱۹۳۰ برخی از کشورها بویژه در آمریکای لاتین به توسعه اساسی بخش صنعت پرداختند که بر استراتژی جانشین واردات مبتنی بود. مناسبات داخلی حاصل از سیاست جایگزینی واردات همراه با شرایط نامساعد اقتصاد بین‌الملل در اواخر دهه ۷۰ و اوایل دهه ۸۰ موجب بروز یک دهه رکورد اقتصادی در کشورهای آمریکای لاتین شد. واقعیات ناگوار دهه هشتاد سبب رهاسازی سیاست جانشین واردات در اواخر این دهه توسط بسیاری از این کشورها و روی آوری آنها به استراتژی‌های اقتصادی

لیبرال تر شد.

در مقابل کشورهای جنوب شرقی آسیا دوره مشخصی از سیاست جایگزینی واردات را قبل از روی آوری به سیاست توسعه صادرات در ابتدای دهه ۱۹۶۰ گذراندند. اما در دهه های ۷۰ و ۸۰ بسیاری از کشورهای در حال توسعه با آزادسازی اقتصادی و تجاری و کاهش نقش دولت در فرآیند تصمیم‌گیریهای اقتصادی و ادغام بیشتر در اقتصاد جهانی توانستند به نرخهای رشد بالاتری دست یابند از جمله این کشورها می‌توان به کشورهای شرق آسیا از جمله کره جنوبی و مالزی اشاره کرد. از طرف دیگر برخی از کشورهای در حال توسعه از جمله جمهوری اسلامی ایران نتوانسته‌اند از فرصتهای ایجاد شده توسط اقتصاد جهانی بخوبی استفاده کنند. پس از انقلاب با قطع سلطه غرب، کاهش وابستگی به خارج و ملی کردن صنایع، امید می‌رفت که ایران قادر خواهد بود در راه توسعه اقتصادی گامهای اساسی بردارد اما برخلاف انتظار اقتصاد ایران از انقلاب به اینطرف با مشکلات و مسائل زیادی مواجه بوده است که رسیدن به اهداف توسعه را دچار مشکل ساخته است در مورد سهم ایران در اقتصاد جهانی نیز از حیث صادرات غیرنفتی، جذب سرمایه‌گذاریهای خارجی و توریسم خارجی در مقایسه با کشورهای همجوار و کشورهای جنوب شرق آسیا وضعیت ایران به مرز بحرانی رسیده است و برخلاف سایر کشورها بویژه کشورهای جنوب شرق آسیا یا کشورهای مجاور که بتدریج در اقتصاد جهانی ادغام شده‌اند ایران از نظر شاخص‌های تجارت بین‌المللی، جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به داخل و درآمدهای جهانگردی در مرحله بحرانی قرار دارد.

حال با توجه به مطالب ذکر شده این سؤال پیش می‌آید که چه عامل یا عواملی باعث شده است که برخی از کشورهای در حال توسعه نتوانند به یک توسعه پایدار و کسب جایگاه مناسبی در اقتصاد جهانی دست یابند؟

همچنین سؤالات مکمل زیر نیز بعنوان سؤالات فرعی مطرح می‌باشند:

با توجه به تحولات ساختاری چند دهه اخیر در اقتصاد سیاسی بین‌المللی که تحت عنوان جهانی شدن اقتصاد از آن نام برده می‌شود به لحاظ نظری کدام یک از استراتژیهای درونگرا یا برونگرا می‌تواند کشورهای توسعه نیافته را از چنبره وابستگی و عقب‌ماندگی نجات دهد؟

و به طور اخص در پی یافتن پاسخی برای این پرسش هستیم که چرا کشوری مانند ایران با این همه توانایی و قابلیت‌های بالقوه نتوانسته مقام و جایگاهی در شأن خود در اقتصاد جهانی برای خود فراهم نماید.

در پاسخ به این سؤال که چه عامل یا عواملی باعث گردیده است که برخی از کشورهای در حال توسعه در مقایسه با بعضی دیگر از همین گروه از کشورها نتوانند در تلاش برای دستیابی به توسعه‌ای پایدار کامیاب شوند، نگارنده پس از بررسی‌های مقدماتی و توصیف مناسبات و تحولات اقتصاد سیاسی بین‌الملل در پاسخ به سؤال فوق به ارائه فرضیه اصلی خود پرداخته و در صدد شرح آن برآمده است.

در پاسخ به پرسش فوق سه فرضیه زیر مطرح می‌گردد:

۱- جهانی شدن اقتصاد موجب عدم کارایی استراتژی‌های توسعه درونگرا در برخی از کشورهای جهان سوم شده است.

۲- پیروی و تأکید بر استراتژیهای درونگرا در برخی از کشورهای در حال توسعه موجب عدم دستیابی این کشورها به جایگاه مناسب در اقتصاد جهانی شده است.

۳- وابستگی کشورهای جهان سوم به نظام سرمایه‌داری موجب ناکامی برخی از این کشورها در رسیدن به یک توسعه پایدار شده است.

از بین این سه فرضیه، فرضیه‌های اول و دوم بعنوان فرضیه‌های سازگار با هم و بعنوان فرضیه اصلی در نظر گرفته شده است و فرضیه سوم نیز بعنوان فرضیه جانشین رقیب مدنظر قرار می‌گیرد.

بنابراین فرضیه اصلی ما در این پژوهش عبارت خواهد بود از اینکه: جهانی شدن

اقتصاد موجب عدم کارایی استراتژیهای توسعه درونگرا و تأکید و پیروی از این استراتژیها موجب عدم دستیابی برخی از کشورهای در حال توسعه به جایگاه مناسبی در اقتصاد جهانی شده است. این تحقیق در سه فصل به صورت زیر تنظیم شده است:

۱- کلیات، شامل دو مبحث که بخش اول به مفهوم نظری جهانی شدن و دیدگاههای مختلف در این رابطه می‌پردازد و در مبحث دوم با یک دید تاریخی روند مراحل و نیروهای جهانی شدن اقتصاد را از انقلاب صنعتی تاکنون بررسی می‌کند.

۲- فصل دوم نیز شامل دو مبحث است که بخش اول به مروری بر استراتژیهای توسعه در کشورهای جهان سوم از ابتدا تاکنون اشاره دارد و در بخش دوم این فصل نیز به رد یا ابطال فرضیهٔ جانشین رقیب یعنی تئوری وابستگی پرداخته است.

۳- فصل سوم استراتژی درونگرا در ایران بعد از انقلاب و جایگاه ایران در اقتصاد جهانی به عنوان شرح و آزمون فرضیه اصلی بررسی گردیده است، و نهایتاً نیز با یک نتیجه‌گیری پژوهش پایان می‌یابد.